

NECÎP MAHFÛZ'UN AYAKTAKIMI ROMANINDA VAROLUŞÇULUK PERSPEKTİFİNDEN İKTİDAR OLGUSU

Asiye Çelenlioğlu*

Öz

İlk örnekleri Modern Mısır Edebiyatında 20. Yüzyıl başlarında görülmeye başlayan roman sanatı, aynı yüzyılın ortalarında, Necîp Mahfûz başta olmak üzere ülke gerçeklerinden esinlenerek ürün veren yazarların eserleriyle olgunluğa erişmiştir. Batı edebiyatına hâkim olan edebî akımların altında yatan siyasî ve sosyal şartların, ulusal zeminde gerçekleşmesiyle yaşanan edebî hareketlilik roman sanatını etkilemiş, bu süreçte Mahfûz'un tarihi, gerçekçi ve sembolik formlarda ürün verdiği görülmüştür. Ülkenin temel sorunlarına çözüm getireceğini düşündüğü "Hür Subaylar Devrimi" sonrası yazma etkinliğine bir süre ara veren yazarın daha sonraki ürünlerinde, aldığı felsefe eğitimin izlerini sürmek mümkündür. Ülkede gerçekleştirilen reformlarla sosyal hayatta yaşanan ivmeye rağmen süregiden iktidar ve demokrasi sorunu, bu dönemde kaleme aldığı romanların ana sorunsalını oluşturur. Söz konusu çalışma yazarın 1977 yılında okuyucusuyla buluşan Melhemetu'l-Harâfiş (*Ayaktakımı Destanı*) adlı romanını varoluşçuluk zemininde değerlendirerek, iktidar adalet yaşam olgularına yüklediği anlamı ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada edebiyatta varoluşçuluğu besleyen felsefî düşünceye değinilmiş, temel prensipler açıklandıktan sonra roman bu perspektiften ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Mısır, Mahfûz, Varoluşçuluk, İktidar, Adalet.

THE PHENOMENON OF POLITICAL POWER IN THE VIEW OF EXISTENTIALISM IN NAGUIB MAHFOUZ'S NOVEL THE HARAFISH

Abstract

Having its first examples in Modern Egyptian Literature at the beginning of 20th century, "novel" has evolved in the midst of the same century thanks to several writers' works, especially Naguib Mahfouz's, which are affected by their country's facts. Driven by the political and social conditions that were ruling Western literature, dynamism in national literature influenced the novel genre and Mahfouz created pieces of literature in forms of historical realism and symbolism throughout this period. After the "Free Officers Movement" revolution, which failed to fulfill Mahfouz's hopes to be a solution to the country's problems, he stopped writing for a period of time. However, it is possible to see traces of the philosophical education he received in his post-revolution novels. Despite the dynamism in social life that stem from reforms made after the revolution, the

ongoing problem of political power and democracy remained as the main theme of his novels written at that time. This study aims to review the writer's novel *Melhemetu'l-Harâfiş*, which was published in 1977, on existential grounds and thus present the meaning it attributes to political power, justice and life. In this study we described philosophical thought generating existentialism in literature, and examined the novel in that aspect after explaining the main principles.

Keywords: Literature, Egypt, Mahfouz, Existentialism, Political Power, Justice.

GİRİŞ

Mısır'da Napolyon'un istilasıyla başlayan Batılılaşma süreci, sosyal ve siyasi zeminde yaşanan değişime paralel olarak, edebiyatta da yeni formların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Tercüme faaliyetiyle başlayan roman sanatının ilk örneklerinden sonra, 1914 yılında ilk gerçek romanla tanışan Mısır edebiyatı, dünya edebiyatlarıyla aynı zamanda olmasa da kendi gerçeklerinden beslenerek klasik, romantik ve gerçekçi akımların tesirinde ürünler vermiştir.

Bu süreçte millî bir edebiyat oluşturma gayretinin yanı sıra, ülkedeki sosyal ve siyasî şartların oluşturduğu atmosfer, romanın içeriği ve üslubunu belirlemede etkili olmuştur. 1919 yılında gerçekleştirilen direnişle İngiltere'ye karşı elde edilen hakların beklenen neticeyi vermemesi, romantizmi edebiyata hâkim kılarken bu durum, roman sanatının çıkış noktası olur. II. Dünya Savaşı'ndan 1952 Devrimi'ne kadar yazarlar toplumsal gerçeklerden etkilenerek yazmaya koyulmuş, bağımsızlık mücadelesi toplumsal adaletin gerçekleşmesi ve gelir dağılımındaki eşitsizlik roman sanatının ana sorunsalını oluşturmuştur.

1952 Hür Subaylar devrimiyle yerel yöneticilerine kavuşan Mısır'da, sosyal zeminde gerçekleştirilen bir dizi reformla ümitlenen halk, ne yazık ki otoriter rejimlerin baskısı altında özgürlük arayışına günümüze kadar devam etmiştir. Devrimin ilk yılları, Mısır edebiyatında başat akım olan gerçekçiliğin beslendiği damarlar bir süreliğine tıkanınca, yazarlar ya toplumsal gelişmelerden övgüyle bahseden eserler kaleme almış¹ ya da suskunluğa bürünmüştür. Mahfûz'un² edebi

¹ Abdurrahman eş-Şarkâvî'nin *el-Fellâh* (Çiftçi, 1967) adlı romanı söz konusu çalışmalardan biridir.

² Türk asıllı olduğu söylenen Necîp Mahfûz, 11 Aralık 1911'de Kahire'nin el-Cemâliye semtinde doğmuştur. Çocukluk yılları el-Cemâliye (ve bitişiğinde), el-Ezher ve Hüseyin camileriyle el-Halîlî Çarşısı'nın bulunduğu Hüseyin semtinde geçer. Devlet memuru olan babası, emekliliğinden sonra tüccar bir arkadaşının yanında muhasebeci olarak çalışmaya başlamıştır. 1937 yılında babasının vefatından sonra çocukluk döneminin ilk 12 yılını geçirdiği Cemâliye'den taşınıp el-Abbasiye'de annesiyle yaşamaya başlar. Doğup büyüdüğü evde, babasının arkadaşı olan Müveylihi'nin babasına hediye ettiği *Hadîsu İsâ b. Hişâm* adlı eser ile *Kur'an* dışında bir kitap bulunmadığını ifade eden Mahfûz, sadece dinî atmosferin hâkim olduğu evlerinin kendisine edebî bir ortam hazırlamaktan uzak olduğunu ifade eder. İlkokula başlamadan önce Küttab'a gitmiş, Hüseyin Mescidi'nin karşısındaki ilkokulda okuduğu sırada 1919 Devrimi'nde vuku bulan gösterilere şahit olmuştur. Edebiyata olan ilgisi ilkokul III. sınıfta okuduğu polisiye romanları, romanlar üzerinde birkaç değişiklik yaparak yeniden telif etmek suretiyle başlar. Daha sonra bu ilgisi Menfalûtî Tâhâ Hüseyin, Abbâs Mahmûd el-Âkkâd okuyarak devam etse de, edebiyat onun için boş vakit geçirmekten öteye gitmeyen bir uğraştır. Babası ve öğretmenleri, onun matematik ve fen bilimlerine olan yeteneği sebebiyle, üniversitede tıp ya da mühendislik okuyacağını düşünseler de, gittikçe derinleşen okumaları onu felsefeye yöneltir. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'nden 1934 yılında mezun olur. Üniversite üçüncü sınıfta yeniden edebiyata olan ilgisini fark eden yazar, felsefe alanında başladığı yüksek lisans tezini bırakarak 1936 yılında

hayatı da söz konusu iklimle paralel seyretmiş, eserlerindeki yöntem ve içerik toplumsal hayata için şekillenmiştir.

Akkâd ve İsmâîl Mazhar gibi yazarların felsefi içerikli makalelerini okuduktan sonra, zihninde oluşan sorulara cevap bulacağı düşüncesiyle felsefe eğitimine başlamış (1930-1934), İslam Felsefesinde Tasavvuf konulu master çalışmasıyla keşfettiği edebi yeteneğini hikâye ve roman çalışmalarına yoğunlaştırmıştır.³

Hiç şüphesiz, ilkokulda okuduğu Hint ve Yunan Destanları, Rus, Fransız, İngiliz ve Alman Edebiyatı klasikleri bu mevhibenin oluşmasında etkili olmuştur. Edebiyat eleştirmenleri, Necîp Mahfûz'un edebi ürünlerini şekil ve içerik açısından üç dönemde inceleme eğilimindedir. Tarihi olarak adlandırılan birinci dönemde macera, savaş ve eski Mısır tarihini konu edinen Abesu'l- Akdâr (Kaderin Cilvesi 1939), Râdûbîs (1943) Kifâhu Tîbe (Tîbe'nin Mücadelesi 1944) adlı üç roman bulunmaktadır. Bu, yükselen Batı trendine karşı milli bir edebiyat oluşturma gayretine yönelik çabaların yoğunlaştığı bir döneme denk gelmektedir. 1940'lı yıllarda Mısır edebiyatına, Batı'da bilimsel alanda meydana gelen gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan, hayatı gözlemleyerek olduğu gibi yansıtmayı amaç edinen realizm hâkim olmuştur. Yazarın 1945 yılından 1952 yılına kadar Mısır toplumsalını yansıttığı romanlarını içine alan bu dönem "Sülâsiye" adlı üçlemesiyle son bulur. İstediklerini söyleme fırsatı vermediği için tarihi roman yazmaktan vaz geçtiğini söyleyen yazar⁴, anlatmak istediği içeriğe uygun olduğundan gerçekçiliğe yöneldiğini söyler. Buna rağmen, ona göre hayatı olduğu gibi yazmak kuru bir taklitten ibarettir:

*"Modern dönemde İngiliz ve Fransız Edebiyatı sadece derime temas etmiş derinlere nüfuz edememiştir. Yeni edebiyat, size sıkıcı yaşamdan bir hikâye anlatacayım demek gibi anlamsızdır. Zira eğlencesi ve cazibesi olmayan edebiyat eksik kalır."*⁵

tamamen edebiyata yönelir. 1934'te üniversitede sekreterlik görevine başlamış, 1939'da I. Fuâd Üniversitesi'ndeki bu görevinden ayrılıp Vakıflar Bakanlığı'na memur olarak girmiştir. Burada yaklaşık 15 yıl çalışır. Bu esnada yazdığı kısa hikâye ve makaleleri dergilerde yayımlanır. Mahfûz ilk hikâyesinin yayımlandığı gün için, "O gün benim için *Devlet Takdir Ödülü* aldığım günden daha önemliydi." der. Evlenme konusundaki isteksizliği sebebiyle ancak o da annesinin ısrarı üzerine 43 yaşında evlenmiş ve iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. 1954'ten itibaren Kültür Bakanlığı'nda göreve başlayan Necîp Mahfûz, burada Sansür Müdürlüğü, Sinemayı Destekleme Kurumu Müdürlüğü ve Sinemadan Sorumlu Müsteşarlık görevlerinde bulunmuştur. Kasım 1971'de son görevi olan, Kültür Bakanı Dr. Servet Ukâşe'nin sinemadan sorumlu müsteşarlığından emekliye ayrılır. Aynı yıl *el-Ahram* gazetesinde köşe yazarlığına başlamasının yanında kısa hikâye ve roman yazmaya devam etmiştir. 1988 yılında Nobel Edebiyat ödülünü alır. 14 Ekim 1994 tarihinde Nil kenarında yaptığı yürüyüş sırasında bir genç tarafından bıçaklı saldırıya uğramış, ancak bu saldırıdan ağır yara alarak kurtulmuştur. Geçirdiği bir dizi ameliyat sonrasında sağ tarafına felç vurmuş ve eli artık kalem tutamaz hale gelmiştir. Necîp Mahfûz 29 Ağustos 2006 yılında sağlık sorunları sebebiyle kaldırıldığı polis hastanesinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cemâl el-Gitânî, *Necîb Mahfûz Yetezekker* (Beyrut: el-Heyetu'l-Mısıryetu'l-Amme li'l-Kitab, 1980).

³ Abdulkâsım Turâbî Seyyid Hüseyin Seyyidî, "Rivâyâtu Necîp Mahfûz fi Davi en-Nakdi'l-İctimîyi mea inâyetin Hâssatin bi Rivâyeti Evlâdu Hâretine", *İdââtün Nakdiyyetun*, 13 (2014): 125-146.

⁴ Abdu'l-Muhsin Taha Bedr, *er-Ru'yetu ve'l-Edat Necîp Mahfûz*, (Kahire: Darû'l-Meârif, 1990), 64.

⁵ Taha Bedr, *er-Ru'yetu ve'l-Edat Necîp Mahfûz*, 63.

Belki de bu yüzden, devrim sonrası sembolik roman başta olmak üzere, bir kalıba girmeden, içinden geldiği gibi yazma eğiliminde olmuştur.⁶

Bu dönemde, Mahfûz'un genel tarzından farklılaşan bir üslupta kaleme aldığı "*Melhemetu'l- Harâfiş (Ayaktakımı Destanı 1977)*", varoluşçuluk felsefesinin eylem yüklülüğüyle modellenerek, yaşam, adalet ve iktidar olgularına yoğunlaşan bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. Adaletin ayaktakımı arasında güçle iktidar olan kabadayı tarafından sağlandığı, tercihleriyle yaşamını biçimlendiren insanın bu yolla toplumu inşa ettiği roman, destansı anlatımı, kalabalık oyuncu kadrosu ve hayatla ölüm çizgisinde iş-aile-çocuk döngüsüyle varlığın inşasına odaklanmıştır.

1. Varoluşçuluk (Egzistansiyalizm)

Edebiyat toplum ilişkisi, sadece yazarın romanı toplumsal zeminden beslenerek kurgulaması bakımından değil, roman perspektifinin dayandığı zemin olarak da önemlidir. IX. yüzyılda rasyonalizmin yalnızlaştırırken bencilleştirdiği insanın varlık ve kimliğini yeniden sorgulaması, kendine ve topluma karşı sorumluluğunu hatırlaması gayesi güden felsefi yaklaşım, edebiyatı besleyen damarlar arasında yerini alırken, roman sanatı bu yaklaşımın sözcülüğünü üstlenmiştir, 1935'lerden itibaren edebiyatta hayat bulmaya başlayan varoluşçuluk, İkinci Dünya Savaşından sonra daha da güçlenmiş, akımın ilk büyük temsilcisi Danimarkalı filozof Sören Kierkegaard olmuştur. Frederic Nietzsche, Martin Heidegger, Jean Paul Sartre, Simon de Beauvoir gibi filozof ve yazarlar varoluşçuluk felsefesini geliştirip savunan şahsiyetler arasındadır.⁷

Bütün felsefeler varlığa soyut olarak yaklaşır, genel olarak özünü esas alırken, varoluşçuluk teker teker ferdi esas almış, varlığın özden önce geldiği fikrini savunmuştur. "*İnsanoğlu ilkin vardır, sonra şu ya da budur. Kısacası, insanoğlu, kendi özünü eliyle yaratmak zorundadır; kişiliğini dünya sahnesine atılarak, acı çekerek, kavga ederek yavaş yavaş belirler ve tanımlama sonuna dek açıktır; insanoğlu ölmeden, insanlık yok olmadan ne oldukları söylenemez.*"⁸ Seçimleriyle kendini inşa eden insan, kendi sorumluluğunu üstlenmiş olur. Olmak istediği kimseyi yaratırken herkesin nasıl olması gerektiğini de tasarlar.⁹ Varoluşçulara yöneltilen sürekli bunaltıda olma hali, seçme sorumluluğunun bilincinde olmaktır aslında. Seçim için özgür iradeyi savunan ve Tanrı'nın varlığını reddeden Varoluşçular, kendilerine iç görünümün rehberlik edeceği düşüncesindedir. İç görünümün, insan eylemelerini onaylayan yapay vicdandan beslenebileceği eleştiri konusu olsa da dine bağlı varoluşçular, İslam'ın insana yüklediği sorumlulukla aynı paydada buluşur. Kaderciliği reddeden, sürekli tercih etme bilincini yaşayan ve ölene kadar tercih ettiği kişi olma şansına sahip olan insan, kendini inşa etme özgürlüğüne sahip olur.

1.2. Edebiyatta Varoluşçuluk

⁶ Seyyid Hâmid en-Nessâc, *Bânûrâma'r-Rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-Hadîse*, (Kahire: Darû'l-Meârif, 1980), 59.

⁷ İbrahim Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 144.

⁸ Jean-Paul Sartre, "Varoluşçuluğun Savunması", Çev. B. Onaran, *Türk Dili*, XLII/349 (1981): 322-349.

⁹ Bu konuda bkz. Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci, (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 40-41.

Varoluşçuluğun edebiyattaki en büyük temsilcisi Jean Paul Sartre, Simone Beavoir, Rilke, Kafka ve Camus'dur. Daha çok roman ve tiyatro türünde ifadesini bulan akımın edebi özellikleri aşağıdaki gibidir:

Felsefî Edebiyat: Varoluşçu bir yazarın amacı, gözlemlediği insanları tiplendirerek yarattığı karakterlerle onları tahlil etmek değil, teker teker inanın varoluş serüveni ve bu serüvenin ruhî temelleridir. Zira doğum ve ölüm çizgisinde, karşılaştığı her durumda seçim yapmak zorunda kalan insanın hayatı tek ve biriciktir.

Toplumculuk: Varoluşçuluktaki toplumsallık, kişinin seçimleriyle yalnızca kendine karşı değil, topluma karşı da sorumlu olduğu anlamına gelir. Seçtiği belirli bir insan tasarısı toplumun tasarısıdır. Bu sorumluluk duygusu ona, topluma katılması ve onu yönlendirmesi görevini yüklemiştir.

*“Korkak kendi kendini korkak yapar, kahramansa kendi kendini kahraman. Korkak ya da kahraman olmak insanın elindedir. Nitekim korkak her zaman korkaklıktan kurtulabilir, kahraman her zaman kahramanlıktan çıkabilir.”*¹⁰

Realist roman, insan davranışını soya çekim ya da şartların sonucuna bağlarken,¹¹ varoluşçu felsefe hayatı insanın eline vererek inşa etmesi için onu cesaretlendirir.

Vaka: Varoluşçu edebiyatta vaka ve vakada merakı kamçılayan entrika en aza indirilmiş ve önemsizleştirilmiştir. Romancı psikolojik tahlillerin hâkim olduğu bir roman tasarlamadığı gibi, bir tezi ispat etme amacıyla da değildir.¹²

Bunalım: Varoluş edebiyatına hâkim olan bunalım, yalnız olmak istediği kişiyi değil, bir yasa koyucu olarak bütün insanlığı seçen kişinin yaşadığı sorumluluk duygusundan kaynaklanır. Varoluşçu, “her koyun kendi bacağından asılır” şeklinde düşünmek yerine, “Ya herkes bizim gibi yaparsa diye düşünür”¹³

Dil ve Üslup: Varoluşçular, edebiyatta üslupçuluğa, parlak göz kamaştırıcı cümlelere karşıdırlar. Yalın ve soğukkanlı bir üslupla, tercihlerinden sorumlu olan insanı anlatırlar.¹⁴

2. Ayaktakımı Destanı

Mahfûz'un 1977 yılında okuyucuyla buluşan *Melhemetu'l-Harâfiş (Ayaktakımı Destanı)* adlı romanı, tarihi belirsiz bir zamanda, Kahire'nin bir mahallesinde, kabadayılar arasındaki iktidar mücadelesini konu alır. Harâfiş kelimesi Eyyübiler döneminde cesaretleriyle meşhur orta sınıfın adıdır. Haçlı savaşına katılmışlar, Memlukler döneminde askerî rolleri azalıp popülaritelerini kaybedince işsizlik sıkıntısı çekmeye başlamışlardır. Bu dönemde kelime Kahire'nin popüler bölgelerindeki iş ustaları için kullanılmış, kuvvetli ve cesur olarak tanınan bu kişilerin iktidara sadakati, ülkenin ekonomik durumuna göre değişmiştir. Refahın hüküm sürdüğü dönemlerde Sultan'ı sevmişler, yoksulluk ve durgunluk dönemlerinde yönetim konusunda kötümser olmuşlardır.¹⁵

¹⁰ Sartre, *Varoluşçuluk*, 57.

¹¹ Sartre, *Varoluşçuluk*, 56.

¹² Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, 151.

¹³ Sartre, *Varoluşçuluk*, 42.

¹⁴ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, 151.

¹⁵ Al-Malomat, “Malumatu'l-Harâfiş”, erişim: 16.09.2020, <https://alomalomat.com/187478/%D9%85%D9%86-%D9%87%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D8%B4/>

Romanda ise harâfiş kelimesi mahalledeki fakir insanlara atfedilirken bunlar arasında güçle iktidarı ele geçiren liderler Osmanlı döneminde kabadayı olarak tanımlanan kişileri akla getirmiştir. Kavgada rakibini yenmekle ayaktakımının lideri olan her kabadayı kendi mahallesinden sorumludur. Kahvehane ya da meyhane de kendine ayrılan yerde oturan, zenginlerden topladığı haraçla emirlerini yerine getiren adamlar besleyen bu kişiler, zaman zaman mahallede adaleti tesis ederken zaman zaman zulmetmişler, istedikleriyle evlenip istediklerinin malına el koymuşlardır.

Âşûr el-Nâcî soyundan gelen on kuşağın hikâyesinin anlatıldığı romanda, varoluşçuluğa mutabık kalınarak, belli bir tip yaratılmaksızın her lider tercihlerinin insanı olur. Vakanın çok hızlı aktığı romanda evlilik, iş hayatı, çocuk sahibi olmak, ölüm gibi hayatın rutini arasında seçimlerin belirleyici olduğu görülür. Her lider yaşadığı bunaltıdan kurtulmak için zaman zaman tekke meydanında oturarak iç sesini dinlemiş, kendisine rehberlik etmesini beklemiştir. Fasih Arapçayla kaleme alınan ve 566 sayfadan oluşan romanda, diyaloglar büyük yer tutmaktadır. Roman aynı adla diziyeye de uyarlanmıştır.

Olay örgüsü, Afra Zeydân'ın sabah namazını kılmak için camiye giderken, duvar dibine terkedilmiş bir bebek bulmasıyla başlar. Karakola haber ermek yerine bebeği alıp eve götüren Şeyh, çocukları olmadığı için karısının onu evlat edinme teklifine ses çıkarmaz. Âşûr adını verdikleri bebek büyüyüp güçlü kuvvetli bir delikanlı olur. Anne babası vefat ettiği için evlat edinildiğini sanan Âşûr, elinden geldiğince ailesine yardımcı olup Şeyh'in terbiye ve eğitimine karşılık verir. Şeyh Zeydan Aşur'un bir meslek sahibi olması gerektiğini düşündüğü sırada vefat etmiş; bir geliri ya da geçim kaynağı olmayan karısı köyüne dönmek zorunda kalmıştır. Şeyh Afra'nın kardeşi Dervîş, Âşûr'la aynı evde büyüyüp, aynı terbiyeyi almasına rağmen onun inançlı ve düzgün tabiatının tersine huysuz ve asi biri olup çıkmış, geçimini gayri meşru yoldan kazanmaya başlamıştır. Yirmi yaşına gelen Âşûr onun kendisine destek olmayacağını anlayınca başının çaresine bakmak zorunda kalır.

Mahallelerin aşiret reislerince paylaşıldığı, iktidarın adalet yerine güçle sağlandığı zamansız ve mekânız o yerde, Âşûr tercihleriyle hayatını inşa etmeye başlar. O, iktidarını kaba kuvvet yerine adaletle sağlayan, dayatmak yerine seçimle lider olan ilk kabadayı olacaktır. Romanda; onun efsanesini yaşatmak isteyen çocukları ve torunları arasından iktidara talip olanların, bireysel tercihleriyle toplumsal adalet ya da zulmü nasıl tesis ettiği anlatılmıştır.

Bu anlamda Âşûr'un dillere destan adaletini devam ettirmek yerine, ününe sahip çıkarak iktidar olmak isteyenlerin önünde kadın, eğlence, para ve hırs birer handikap olarak kalmış, doğru tercihin ışıltısıyla parlayan hayatlara rehberlik eden iç görü, kaynağını ilahi bir güçten almıştır. Âşûr gibi onun soyundan gelenler tekke önündeki meydanda ilahilerin sesiyle arınırken, doğru yolu bulmak için dua edecektir.

2.1. Hayatın Tercihlerle İnşası

Roman, terk edilmiş bir çocuğun hayatını doğru değerler üzerine inşa etme serüveniyle başlarken, aynı evde, aynı terbiyeyi alarak büyüyen farklı karakterlere işaretlerle, daha ilk satırlardan itibaren hayatın tercihlerle inşa edildiğine dikkat çekmiştir.

“Gökyüzü bereketiyle Âşûr'u kutsarken Şeyh Afra Zeydân, her geçen yıl himayesindeki kardeşi Dervîşe artan öfkesi kadar onu sevmiştir. İki de aynı evde

aynı terbiyeyi aldıkları halde neden Yâ Rabbî? Dervîş para kazanma arzusuyla eğitimi reddederek Şeyh'in himayesinden çıkmış, daha küçük bir çocukken zorluklara hazırlanmadan hayata atılıp keder ve meşakkatin koynunda büyümüştü. Oysa Âşur öyle miydi? ”¹⁶

Âşûr, iri cüssesi ve kuvvetiyle mahallede reisin dikkatini çekmiş, adamları arasına katılma teklifini reddederek alın teriyle para kazanmanın yoluna aramıştır. Sokaklarda yatıp kalkarak yaptığı irili ufaklı bir sürü işten sonra Zeynel adlı bir adamın eşiğini çalıştırmaya başlar. Kısa sürede onun güvenini kazanan Âşûr, zaten gönlünü kaptırdığı kızıyla evlenme teklifini kabul eder. Bodrum katında bir dairede karısı ve üç çocuğuyla arabacılık yaparak yaşayıp giderken, Dervîş'in mahalleye meyhane açmasıyla hayatı değişir. İçkiye başlayan oğullarını uzak tutmak amacıyla gitmeye başladığı meyhanede, Fulla adlı kıza âşık olmuştur. Ne inancının, ne de karısı Zeynep'e olan vefasının engel olamadığı bu sevgi nedeniyle, kimseye aldırmadan, onunla evlenir; Şemsettin adında bir oğulları dünyaya gelir.

Veba salgını şehri teslim aldığında Âşûr rüyasında Şeyh Afrâ'yı görmüş, onun dağa çıkarak salgından korunmaya işaret ettiğine inanmıştır. İlk karısı Zeynep ve çocukları delilik olduğunu söyleyerek bu fikri reddetse de, ikinci eşi Fulla ve oğlu Şemsettin'i alarak sığındığı mağarada salgın kontrol altına alınıncaya kadar kalır. Şehre döndüğünde herkesin salgında öldüğü mahallede zengin iş adamı Bennân'ın metruk evi dikkatini çekmiş, artık sahipsiz olduğu düşüncesiyle, vicdanını susturarak bu eve yerleşmiştir.

Zamanla yeni sakinlerin doldurduğu sokakta, veba salgınından kurtulan tek kişi olarak ona Âşûr el-Nâcî adı verilmiş, mahallenin tek zengini olarak saygıyla karşılanmaya başlamıştır. Âşûr zenginliğini mahalleliyle paylaşıp, girdiği günahın yükünü hafifletmek için fakirlere eşek, küfe, el arabası satın alarak onları iş sahibi yapmış, mahalleye, çeşme, mescit hayvanlar için yalak yaptırmıştır.¹⁷

İdare bir süre sonra, boş binaların yağmalandığı gerekçesiyle tapu soruşturmasına başlayınca Âşûr hapse girmiş, ancak mahallelinin ona olan sevgisi azalmak yerine, hapisten çıktığında reis olarak etrafında toplanmalarını sağlamıştır.

Âşûr'un alın teriyle para kazanmayı seçmesi, meyhanede çalışan bir kızla ikinci evliliği, dağa sığınarak salgından korunması, gasp ettiği ev ve paylaştığı zenginlik hayat hikâyesinde tercihlerinin ana başlıklarını oluştururken; vicdan muhasebesi ve seçim sonuçları için aldığı sorumluluk, yanılğı ve doğruluk çizgisindeki bir yaşamdan geriye dillere destan bir şöhretkalmıştır.

Helal yoldan para kazanmak için Dervîş'in gayrı meşru yöntemlerinden uzak duran, reisin adamları arasına katılma teklifini reddeden, şehvetini meşru yoldan karşılamak için evliliği tercih eden Âşûr'un gasp ettiği zenginlikle imar ettiği mahalle ve yardım ettiği insanlar takdire şayan bir hayat oluşturmaya da haksızlığın, zorbalığın, haraç ve zulmün yaygın olduğu zamansız ve mekânsız o sokakta efsaneleşerek, asırlar sonra soyundan gelenlere rehberlik etmiştir. Bir gece ansızın ortadan kaybolması yeryüzünde adaleti temin için onu Allah'ın seçtiği söylemiyle efsanesini kuvvetlendirirken, soyundan sadece iktidarına talip olarak adaletini ihmal edenler, onun şanına gölge düşürür. Âşûr hayatında bir sürünün sıradan sessizliğinde kaybolmak yerine, hata etmiş, bedel ödemiş ve iz

¹⁶ Necîp Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfîş*, (Kahire: Dâru'l-Mısır li't-Tıbaati, 1977), 11-12.

¹⁷ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfîş*, 74.

bırakmıştır. “Varoluşçuk” felsefesinde insan, seçimleriyle sadece kendini değil başkasını da inşa eder,” tezi gereği tercihleri kendinden sonra gelen nesli de bağlamış, doğruları kadar hataları da çocuklarının hayatına sirayet etmiştir.

Hikâye oğlu Şemsettin’in adayları yenerek liderliği ele geçirmesiyle devam eder. Güçlü olanın kazandığı fakat dirayetli olanın adaleti sağladığı sokakta, neslinden gelenlerin bazısı, Şemsettin gibi el emeğiyle kazanıp, zenginden topladığını fakire dağıtırken bazısı, sadece kendisine ayırmış, severek evlenmiş, çocuk sahibi olmuş ancak atasının meyhanede içki dağıtan bir kadınla yaptığı evlikle veba sonrası sahipsiz zenginliğe el koymasını kendi günahına özür bellemiştir.

“Bu gidişle gün gelecek tüm zaaflarımız için Âşûr’u bahane edeceğiz” diye yakındı Şemsedîn.”¹⁸

Âşûr soyundan gelen son liderin adı da Âşûr olacak onun gibi sokağa adalet dağıtırken atalarının yaptığı hatayı sorgulayacaktır:

“Neyi eksikti Âşûr’un. O’nun ve Şemsettin’in vefatından sonra ideallerinin gerçekleşmesine engel olan neydi? Eğer yanlış varsa doğru da olmalı ve devamlı yinelenmeliydi.”¹⁹

“Kendinden feragat etmenin neresinde adalet” dedi Halime. Karşı çıkıp, “hayır” diye cevap verdi. Sertçe söylediği bu kelime gerçek bir reddediş değildi. Tam tersi, bazı zamanlar duygularının derinliğinde hissettiği zayıflığa karşı çıkmıştı. Bazen rahat ve güzel bir yaşantıyı nasıl da özlerdi. Yumuşak tenli bir kadınla köşkte yaşamayı... Bu yüzden sert bir şekilde hayır demişti. “Yaptığım görkemli binayı kendi elimle yıkamayacağım” dedi. Ayaktakımının baskısından değil de içinden gelerek reddetmek için kendini zorladı. Atalarından daha iyi olmak istiyordu. Atası iktidarında kendi gücüne dayanırken o, ayak takımından küçümsenmeyecek bir güç yaratmıştı. Atası arzusuna yenik düşerken o sağlam bir duvar kadar dik duracaktı. Kararlı bir şekilde bir kez daha hayır dedi.”²⁰

2.2. Romanda İktidar Olgusu

Realizmin roman sanatına hâkim olduğu 1940’lı yıllarda, Mısır toplumsal hayatında demokrasi başta olmak üzere, fakirlik, işsizlik, tabakalaşma gibi sorunları gündem eden Mahfûz; aydınların büyük ümit beslediği 1952 devriminden sonra artık ihtiyaç kalmadığı düşüncesiyle yazmaya ara vermiştir. Devrimin beklenen neticeyi vermemesi bir süre sonra yazarları iktidar ve demokrasi sorunsalı etrafında yazmaya yönelmiş, Mahfûz da gerçekçi bakış açısıyla kaleme aldığı “Karnak Kafe” romanı başta olmak üzere, Sembolik romanlarında söz konusu sorunsallar etrafında yazmıştır.²¹

Mahfûz’un bu dönemdeki yazıları, bir yandan Enver Sedat dönemine bakışını gösterirken diğer yandan, siyaset, düşünce, ilim, tasavvuf, özgürlük, adalet konusunda ortaya attığı sorularla şekillenmiştir. Onun bu dönemde, roman sanatının temellerini oluşturan bağlardan tamamen kurtularak yazdığına da dikkat edilmelidir.

Söz konusu içeriğe örnek teşkil eden romanda, Kahire’nin mahallelerinden birinde geçmesi dışında belli bir yer ve zamana işaret etmeyen yazar, gerçek hayata özel

¹⁸ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 122.

¹⁹ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 396.

²⁰ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 562.

²¹ Cumâne Mufîd Abdullah es-Sâlim, *Necîb Mahfûz’un Romanlarında Özgürlük ve Adalet Diyalektiği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, Ürdün 2006, 55.

bir gönderimde bulunmadan, salt iktidar ve adalet olgularını irdelemiştir. Her mahallede bir kabadayı etrafında kümelenen işsiz takımı, zenginlerden alınan haraçtan payına düşenle liderine itaat ederken, bağlılığı daha güçlü bir kabadayının iktidarı ele geçirmesine kadar sürer. Güvenlik güçlerinin çoğu zaman ses çıkarmadığı bu yapılanmanın devlet içinde izahı kabil değilken, bu sistem, kendi arasında oluşturduğu kuralları halka dayatarak iktidarını sürdürür. Âşûr gibi zenginden aldığı haracın kuruşuna dokunmadan fakire dağıtan kabadayılar mahallede huzur ve güveni tesis etmiş, zenginle birlikte fakirin de ekmeğini alanlar halka zulmetmiştir. Mahfûz romanda iktidarın temellerini aşağıdaki şartlara bağlamıştır:

2.3. Güç

Söz konusu ilkel yapılanmayı ayakta tutan güçtür. Kavgada rakibini yenen gücüyle iktidar olur. *“Hak kazananındır. Kaybeden de dahil herkes ona biat etmelidir.”*²²

2.4. Arzulara Gem Vurma

İktidarı güçle eline geçiren lideri zaaflarından faydalanarak yenmek isteyen muhalifleri kadın, rüşvet gibi çeldiricilerle onu tuzağa düşürmek ister. Âşûr'un oğlu Şemseddîn de babası gibi geçimini arabacılıktan kazanarak mütevazı bir hayat yaşamakta, topladığı haracı kendi ihtiyaçları için kullanmaktan imtina etmektedir. Evliliğini fırsat bilen zengin kesim görkemli bir düğün hediye ederek onun kendilerine karşı tutumunu yumuşatmak istemiştir:

*“İşte mahalle ve sokak köşelerinde ışık halelerini söndürmek isteyen karanlıklar ordusu harekete geçti. Şemseddîn'i annesi gibi paranın aklını çelebileceği toy bir delikanlı sanıyorlar”*²³

*“İnsan dizginledikten sonra zaaflarından utanmamalıydı. Ayrıca; dalgaların üzerinde duramadıktan sonra güçlü olmanın ne manası vardı?”*²⁴

Şemseddîn'in birlikte olduğu dul kadın hizmetçisi Ayûşa'yı göndererek hak talep ettiği, aralarında şu konuşma geçmiştir:

*Şemseddîn “Beni yoldan çıkarttın dedi” kızarak. Ayuşa cevap verdi: Dirayetli ve kendinden emin birini kim yoldan çıkarabilir?”*²⁵

Şemseddîn'in ölümünden sonra lider seçilen Süleyman, babasının izinden yürüyerek mazlumu korur, zenginlere göz açtırmayıp katil ve hırsızlarla mücadele eder. Evlenip baba olur ancak un tüccarının kızına âşık olduğunda, atasının metruk eve konmasını bahane ederek onunla evlenmekte bir sakınca görmez:

*“Benân'ın evini zimmetine geçirmesi Âşûr'u adalet ve iyilikten geri çevirmiş miydi? Kabadayılara meydan okuyabilir, şeytanın baştan çıkarıcılığına karşı koyabilirdi ama aşk kaderdi. Şemseddîn bile Kamer'in büyüüne kapılmamış mıydı? Ayak takımı kaygılansa, zenginler bayram etse de Süleyman kararından dönmeyecekti. Kaderde aşk varsa bundan kaçış yoktu.”*²⁶

Süleyman zengin bir kadınla yaptığı evliliğin nimetlerinden faydalanmaya başladığında, etrafta söylenen adamlarını susturmak için ilk kez bayram günleri

²² Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 100.

²³ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 119.

²⁴ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 122.

²⁵ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 126.

²⁶ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 148.

onlara haraçtan pay vermeye başlamış, daha sonra bu payı arttırmak zorunda kalmıştır. Onunla birlikte iktidar zulme dönüşürken romanın son hikayesi torun Âşûr'a kadar bu şekilde devam edecektir.

2.5. Adalet

Mahallelerin aşiret reislerince paylaşıldığı, iktidarın adalet yerine güçle sağlandığı zamansız ve mekânız o yerde, Âşûr tercihleriyle hayatını inşa etmeye başlar. O, iktidarını kaba kuvvet yerine adaletle sağlayan, dayatmak yerine seçimle lider olan ilk kabadayı olacaktır. Romanda; onun efsanesini yaşatmak isteyen çocukları ve torunları arasından iktidara talip olanların bireysel tercihleriyle toplumsal adalet ya da zulmü nasıl tesis ettiği anlatılmıştır.

Mahfuz romanda, iktidarın adaletle payidar olacağı görüşünü temellendirirken Âşûr soyundan gelen Semih'in hikâyesini anlatır. İlk reis Âşûr toplanan haraçları mahallenin ihtiyaçlarına sarf edip geçimini arabacılıkla kazanmış, mütevazı yaşantısını sürdürmekte ısrarcı olmuştur. Onun soyundan gelen Semih, tahıl ticareti yapmaya başladıktan sonra sadece kendi kazancını biriktirmekle kalmamış otoritesini halkı ezip mal mülk edinmek için kullanmıştır.

Kıtlık yüzünden un ve bakliyat dükkanlarının önünde uzun kuyrukların oluştuğu sene Semih depoda ürün kalmadığını söyleyerek fiyatları her gün yükseltmeye devam ederken üvey kardeşi Fethu'l-Bâb onun yalan söylediğini bilmektedir. Atası Âşûr'un hikâyeleriyle büyüyen Fethu'l-Bâb gece yüklendiği un çuvallarını gizlice fakir ailelerin kapısına bırakmaya başlar. İnsanlara gerçeği fısıldayarak onları zulme karşı ayaklanmaya teşvik eder. Halk Semih'in adamlarının evini basarak onları gafil avlamış ve Fethu'l-Bâb'ı reis seçmiştir.²⁷

Fethu'l-Bab eski rejimin artıklarından Dangal ve Hamîde'nin, zenginlerden topladıkları haraçtan aslan payını kendilerine ayırdıklarını fark eder. Yanına çağırıldığı adamlara “hani nerede adalet? Nerede Aşur devri? diye sorar:

“Dangal: “Şartlar değişti, artık biz de değişmeliyiz.” diye cevapladı. “Adalet ertelenmez.” diye kızdı Fethu'l Bab. Dangal yeni bir cesaretle: “Adamlarınız diğer insanlar gibi sade bir hayata razı olamayacaklardır. Kendimizden başlamazsak gerçekten iyilik yapmış olmayız.” dedi. “Eğer kendimizden başlarsak kabadayılık temelden sarsılır.” diye karşılık verdi Fethu'l-Bab; Âşûr alinteriyle yaşamamış mıydı?”²⁸

SONUÇ

Mısır'da, siyasi gündemden beslenen roman sanatı Hür Subaylar Devriminden sonra bir müddet övgü ya da suskunluk çizgisinde seyretmiş, Mahfuz da bu dönem ara verdiği yazma eylemine, siyaset, düşünce, ilim, tasavvuf, özgürlük, adalet sorunsalı etrafında kaleme aldığı ürünlerle devam etmiştir. Onun bu dönmede üslup dışında bir kaygı gütmenden özgürce yazdığı görülür.

1977 yılında kaleme aldığı *Melhemetu'l-Harâfiş (Ayaktakımı Destanı)* adlı romanında aldığı felsefe eğitiminin izlerini sürmek, varoluşçuluğun tasarladığı insanın hikâyesini okumak mümkündür. Roman; Varoluşçu edebiyatın insanları tipleştirmeden teker teker serüvenine katılma, kişinin seçimleriyle yalnızca

²⁷ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 367.

²⁸ Mahfûz, *Melhemetu'l-Harâfiş*, 504-505.

kendine karşı değil topluma karşı da sorumlu olma, hayatı insanın eline vererek onu inşa etme, vaka ve psikolojik tahlilleri sadeleştirme, tercihlerin insana yüklediği sorumluluktan yer yer bunaltı duyma ve yalın cümle yapısı gibi özelliklerini gerçekleştirerek iktidar sorunsalına odaklanmıştır.

Âşûr el-Nâcî soyundan gelen on kuşağın hikâyesinin anlatıldığı romanda, vakanın çok hızlı aktığı, evlilik, iş hayatı, çocuk sahibi olmak, ölüm gibi hayatın rutini arasında seçimlerin belirleyici olduğu görülür. Her lider yaşadığı bunaltıdan kurtulmak için zaman zaman tekke meydanında oturarak iç sesini dinlemiş, kendisine rehberlik etmesini beklemiştir. Fasih Arapçayla kaleme alınan ve 566 sayfadan oluşan romanda, diyaloglar büyük yer tutmaktadır.

Kahire'nin mahallelerinden birinde geçmesi dışında belli bir yer ve zamana işaret etmeyen yazar, gerçek hayata özel bir gönderimde bulunmadan, salt iktidar ve adalet olgularını irdelemiştir. Her mahallede bir kabadayı etrafında kümelenen işsiz takımı, zenginlerden alınan haraçtan payına düşenle liderine itaat ederken ona bağlılığı, daha güçlü bir kabadayının iktidarı ele geçirmesine kadar sürer. Güvenlik güçlerinin çoğu zaman ses çıkarmadığı bu yapılanmanın devlet içinde izahı kabil değilken sistem kendi arasında oluşturduğu kuralları halka dayatarak iktidarını sürdürür. Âşûr gibi zenginden aldığı haracın kuruşuna dokunmadan fakire dağıtan kabadayılar mahallede huzur ve güveni tesis etmiş zenginle birlikte fakirin de ekmeğini alanlar halka zulmetmiştir. Mahfûz romanda iktidarın temellerini güç, arzulara gem vurma ve adalet olgularına bağlamaktadır.

1952 Devrimi'nden sonra yerel yöneticilerine kavuşan Mısır'da, adil ve özgür bir toplumsal hayatın inşasına dair beklentiler roman sanatının içeriğinin belirlenmesinde etkili olmuştur, Mahfûz'un toplumsal hayatı söz konusu sorunsallar etrafında eleştirdiği romanlarından biri olan bu destan, eylem yüklülüğü ve hayatı bireysel olarak inşa etme sorumluluğuna yaptığı vurguyla Mısır halkına örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Al-Malomat, “Malumatu’l-Harâfiş”, erişim 16.09.2020,
<https://alomalomat.com/187478/%D9%85%D9%86-%D9%87%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D8%B4/>
- Bedr, Abdu’l-Muhsin Taha. *er-Ru’yetu ve’l-Edat Necîp Mahfûz*. Kahire: Darû’l-Meârif, 1990.
- Çetişli, İbrahim. *Batı Edebitainda Edebi Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Gitânî, Cemâl. *Necîb Mahfûz Yetezekker*. Beyrut: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-Amme li’l-Kitab, 1980.
- Mahfûz, Necîp. *Melhemetu’l-Harâfiş*. Kahire: Dâru’l-Mısır li’t-Tıbaati, 1977.
- Nessâc, Seyyid Hâmîd. *Bânûrâma’r-Rivâyeti’l-Arabiyyeti’l-Hadîse*. Kahire: Darû’l-Meârif, 1980.
- Sâlim, Cumâne Mufîd Abdullah. *Necîb Mahfûz’un Romanlarında Özgürlük ve Adalet Diyalektiği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, Ürdün 2006.
- Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk*. Çev. Asım Bezirci. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Sartre, Jean-Paul. “Varoluşçuluğun Savunması”, Çev. B. Onaran, *Türk Dili*, XLII/349 (1981): 322-349.
- Seyyidî, Abdulkâsım Turâbî Seyyid Hüseyin. “Rivâyâtü Necîp Mahfûz fi Davi en-Nakdi’l-İctimaî mea İnâyetin Hâssatin bi Rivâyeti Evlâdu Hâretina”, *İdââtün Nakdiyyetun*, 13 (2014): 125-146.